

Що українці знають про своїх Інших?

ЙОАННА МАЄВСЬКА-ГРАБОВСЬКА

30 ЛИСТОПАДА 2025

Фотографія з онлайн-часопису: троє чоловіків у військовій формі ЗСУ зосереджено моляться. Витягнуті вперед долоні повернуті до неба, стопи в чорних шкарпетках стоять на кольорових молитовних ковриках. У двох чоловіків — довгі темні бороди, за ними видно покинуті у випаленій сонцем траві черевики. У третього борода світла, а на плечі — шеврон із півмісяцем і зіркою та написом «Імам-капелан». Це донеччанин Саїд Ісмаїлов, до 2022 року муфтії Духовного управління мусульман України, а нині молодший лейтенант ЗСУ.

Вільям Сімпсон, «Кримське село», 1958 рік

Факти

Останній перепис населення, проведений 2001 року, показав, що близько 20 % населення України становлять національні й етнічні меншини, загалом кількадесят груп. Це «найсвіжіші» дані, адже, з огляду на війну, яка триває вже одинадцять років, й окупацію частини української території, достовірно оновити демографічну статистику неможливо. Та попри відсоткові зміни, які могло б оприаявити нове дослідження, багатокультурність України залишається фактом. І це аж ніяк не дивно, зважаючи на розміри (Україна за площею майже вдвічі більша за Польщу), розташування на мапі й історичні перипетії.

Поруч із українцями територію держави вважають своєю батьківщиною три корінні народи Криму. Це, по-перше, кримські татари — мусульмани та спадкоємці Кримського ханства, чия культурно-національна ідентичність сформувалася на півострові близько XV століття. По-

друге, караїми — тюркський народ, який має власну мову та сповідує караїїзм — релігію, що виводиться з юдаїзму, але спирається суто на закони, записані в Торі. Їхня присутність у Криму вперше задокументована в XIV столітті довкола сучасного Чуфут-Кале (буквально «Юдейська Фортеця»). По-третє, кримчаки — кількісно найменша, а водночас найстарша група, яка сповідує юдаїзм і говорить власною мовою — кримчацькою. Появу цього народу датують зламом VII і VIII століть.

2021 року президент Володимир Зеленський підписав закон «Про корінні народи України», який, зокрема, гарантує право на захист культури і мови, освіту й охорону від дискримінації та насильства. У грудні 2023 року, в межах утілення вимог Венеційської комісії, необхідного, щоб розпочати переговори про вступ до Європейського Союзу, до закону про меншини було внесено поправки, які стосуються освіти, виборчих кампаній, медій та публічного простору. Ці постанови стали відповіддю на критику з боку Угорщини та Румунії, чиї меншини внаслідок історичних змін кордонів мешкають на території України.

Допис в Інстаграмі «Суспільного»: «Ужгород — це Крим без моря», — каже Езра Пастор. Для молодого караїмського митця місто на українсько-угорському порубіжжі стало новим домом, який завдяки переплітання культур нагадує про старий дім — про Крим. Розповідаючи про своє походження й розуміння власної ідентичності, Езра зазначає: його дорога до усвідомлення того, що означає бути караїмом, розпочалася від розуміння, що значить бути українцем.

Багатокультурність Центрально-Східної Європи

Історія цієї частини Європи — це від початків співіснування на одній території різних релігійних та етнічних груп. Конфлікти й війни змінювали державні кордони, землі зі своїми мешканцями опинялися то по один, то по інший їх бік; люди мандрували в пошуках нового місця для життя — часом добровільно, сподіваючись на краще завтра, а часом як вигнанці. Природно, що типових і звичних меншин в Україні належать представники сусідніх держав: поляки, білоруси, угорці, словаки, румуни, молдовани, росіяни. Звісно, не бракує в цьому краєвиді й тих груп, які потрапили на українські терени ще в середньовіччі: євреїв, вірмен і ромів. А крім них — іще й німців, італійців, гаґаузів чи греків, що живуть у Причорномор'ї.

Багате людськими трагедіями XX століття принесло чимало подій, які змінювали склад населення Центрально-Східної Європи. Зміни кордонів унаслідок двох світових воєн, геноцид євреїв, ромів і кримських татар, масові депортації призвели до незворотних втрат і назавжди

змінити культурний краєвид. Із виникненням Радянського Союзу на українських землях з'явилися нові поселенці з Чехії, Словаччини й навіть Швеції; шведи, спільнота яких досі свідомо своїх традицій, — це чи не найбільша несподіванка української багатокультурності. Політика радянзації сприяла рухові населення між республіками, переїздам у зв'язку з роботою, військовою службою чи отриманням житла. У незалежній Україні нові міграції часто пов'язані з освітою та наукою (наприклад, студенти з Африки й Азії), бізнесом і війною (біженці із Сирії, Грузії, Вірменії тощо).

Відео в соцмережах: скриплять, відчиняючись, двері синагоги, у які заходить бородатий чоловік у зимовій куртці. Спускаючись сходами, він співає: «Як тебе не любити, Києве мій?» Це Моше Асман, головний рабин України, надворі стоїть травень 2022 року. Він опублікував це відео, вітаючи зі святом Пурім.

Стереотипи

Один із широко трансльованих на міжнародну аудиторію стереотипів щодо України стосувався антисемітизму та ксенофобії, які нібито тут панують. Такі упередження підживлювала (і робить це досі) російська пропаганда, що намагалася зобразити Україну фашистською державою. Через це після проголошення незалежності 1991 року міжнародна спільнота побоювалася погромів чи навіть громадянської війни, особливо в Криму. Утім, нічого такого не сталося. Ще в 1960-х роках опозиційна інтелігенція розуміла, що проєкт майбутньої України мусить базуватися на діалозі й на пошані до прав меншин.

У незалежній Україні 2010-х років активізувалася меморіалізація єврейського населення: наукові дослідження, культурні події, нарешті, поява місць пам'яті; і йдеться не тільки про події Другої світової війни, а й про давнішу, багатостолітню історію. Однією з найважливіших подій цього типу стало відкриття 2016 року «Простору синагог» — пам'ятного комплексу на місці знищеної під час Голокосту синагоги «Золота Роза» в самому серці Львова. Цей проєкт поєднав меморіалізацію у вигляді плит із віршами довоєнних єврейських поетів, викарбуваними чотирма мовами (польською, їдишем, українською й англійською), громадський простір і можливість демонтажу — на той випадок, якщо спільнота вирішить відбудувати синагогу. Зросло зацікавлення постатями довоєнних єврейських митців — зокрема, у центрі львівської культурної уваги опинилися поетки Дебора Фогель і Зузанна Гінчанка, а пам'ятні таблиці отримали колишні львівські студенти Герш Лаутерпахт і Рафаель Лемкін, завдяки яким у міжнародному праві з'явилися поняття «злочин проти людяності» й «геноцид». Утім, ідеться не тільки про пам'ять, а й про культивування сучасної єврейської

культури, прикладом якого слугує хоча б дев'ятисвічник, який уже кілька років ставлять на майдані Незалежності з нагоди Хануки.

Важливе місце посідає меморіалізація Голокосту, зокрема катастрофи Бабиного Яру, де під час Другої світової війни розстріляли від 100 до 150 тисяч осіб — євреїв, українців, поляків і ромів. І хоча довкола побудови меморіального комплексу точаться суперечки, також політичні, українське суспільство дедалі глибше усвідомлює цю трагедію. Не тільки завдяки відзначенням роковин і дискусіям у медіа, але й завдяки книжкам — таким, як збірка віршів «Бабин Яр. Голосами», за яку поетка Маріанна Кіяновська отримала Шевченківську премію та нагороду «Європейський поет свободи».

Подкаст: молода жінка розповідає, що відповідь на питання «Хто ти?» залежить від того, хто запитує. Якщо іноземці за кордоном — вона каже, що українка; якщо українці — то до «українка» додає «афганського походження». Маріам Найєм — культурологиня, що працює з темою деколонізації, — пояснює, що, як дитина зі змішаної сім'ї, мусила вирішити, хто вона насамперед, і постановила, що українка. Українськість для неї — це свобода говорити те, що думаєш й у що віриш.

Ідентичність

Українцям як народові вдалося вижити, зберігши ідентичність і мову — попри століття русифікації, репресій і нищення української культури. 2016 року в розмові з Петром Погожельським професорка Оля Гнатюк зазначала, що українське суспільство в питанні громадянської ідентичності стало схоже на американське: твоє право називатися українцем залежить не від походження, а від лояльності й патріотизму, від власного вибору. Складні ідентичнісні конструкції в такій ситуації абсолютно природні й нормальні.

Цей діагноз підтверджує звіт про багатокультурність українських еліт, який 2021 року підготував Адам Бальцер для Фонду імені Стефана Баторія. Представники різних етносів і релігій помітні не тільки в мистецтві чи культурі, а й у політиці. Скажімо, важливу для громадської думки газету «Українська правда» заснував грузин Георгій Гонгадзе; одна з найпопулярніших сучасних музиканток, завдяки перемозі в «Євробаченні» відома також за кордоном, — це кримська татарка Джамала; президент Володимир Зеленський, окрім українського коріння, має також єврейське.

Відео на Ютубі: бородатий парубок стоїть на барикаді й цитує вірш Тараса Шевченка

«Кавказ». На останніх словах він несміливо всміхається; у наступному кадрі ми бачимо, як він стоїть над вогнищем, підносячи праву руку в переможному жесті. Це Сергій Нігоян, вірменин, громадянин України — одна з перших жертв, розстріляних під час Революції гідності.

Війна

Уже одинадцять років українське суспільство відчуває наслідки війни, окупації Криму й Донбасу. Майже чотири — наслідки повномасштабного вторгнення. Волонтери, воїни й медики походять із різних суспільних груп. В українській армії діє, наприклад, полк імені Кастуся Калиновського, який об'єднує білорусів, батальйон імені Джохара Дудаєва, що складається здебільшого з чеченців, які мусили покинути батьківщину після зміни влади, а кримські татари служать зокрема в батальйонах «Крим» та імені Номана Челебіджіхана — першого очільника Кримської Демократичної Республіки, проголошеної 1917 року. За словами Саїда Ісмаїлова, мусульмани становлять 2 % ЗСУ, тимчасом як серед усього населення України їх 0,2 %. Не всі дані відкриті — часто з огляду на безпеку родин, які досі залишаються у Криму.

Іще одна спільна проблема — це російські в'язниці, куди потрапляють і воїни ЗСУ, і політв'язні з окупованих територій. Особливо трагічна ситуація Криму, звідки від 2014 року викрадають активістів і звичайних громадян, незгодних із окупацією. 157 із них — це кримські татари. Щоб нагадувати про ув'язнених, в Україні влаштовують протести; щоб додавати їм сил і надії — акції писання листів, які потім надсилають у в'язниці. 2025 року побачила світ (одразу українською і англійською) книжка «Вільні голоси Криму» — збірка шістнадцяти історій кримських журналістів-політв'язнів. Наразі з усіх персонажів книжки на свободу вийшов тільки кримськотатарський політик Наріман Джелал.

Ще до повномасштабної війни, та вже після окупації Криму вийшов фільм Нарімана Алієва «Додому», що розповідає історію батька і сина, які разом везуть до Криму тіло сина і брата, що загинув на фронті, захищаючи Україну. Стрічка торкається проблеми недовіри між українцями й кримськими татарами, зіставляє різні способи сприймати іншого — відкриті й ворожі. Зрозуміло, що питання міжкультурних відносин у суспільстві ніколи не чорно-біле, і війна, попри збільшення зацікавленості тими, хто живе поруч, а таки відрізняється, не стерла всіх стереотипів і не знівелювала проявів ксенофобії. Іноді виникають парадокси. Наприклад, дослідження ГО «Києво-Могилянська аналітична платформа» показує, що 87 % українців готові співпрацювати з кримськими татарами заради повернення Криму Україні, хоча більшість називає відмінність релігії потенційною проблемою. Із другого боку, 18 % опитаних запевняє,

що не знає, до якого віровизнання належать кримські татари. Ми все ще знаємо недостатньо. Дискримінації досі зазнають роми, її випадки потрапляють у медіа; утім, державні інформаційні кампанії, інтеграційні програми чи культурні ініціативи — такі, як книжки, статті чи подкаст «Громадського» «І це про нас» — уможлиблюють зміну. Нехай і повільну, проте видиму.

Немає сумнівів у тому, що за останні кільканадцять років українське зацікавлення темою меншин значно виросло. Достатньо лише хотіти, щоб дізнатися про суспільство більше. Гортаючи стрічку, на мить спинитися, щоби прочитати допис про культурного діяча певної меншини, подивитися відео про спільний культурний спадок, який нищать росіяни, дізнатися, як мовою сусіда сказати «добридень» і «дякую». Замислитися про те, що це сьогодні означає — бути українцем.

Із польської переклала Галина Глодзь. Оригінал опублікований у часописі «Нова Східна Європа».

ЙОАННА МАЄВСЬКА-ГРАБОВСЬКА

30 ЛИСТОПАДА 2025

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**